

Sanda kyrka

Rester av en äldre kyrka i Sanda är kvaderstenarna i långhusets sydfasad med dekor i runstensstil. Men denna äldre kyrka har etappvis rivits och byggts om. I den nuvarande kyrkan är tornet äldst, mitten av 1200-talet; långhuset är från tiden omkring 1300 och koret och sakristian från mitten av 1300-talet. I tornet har den medeltida runklockan G 184 hängt och gjort tjänst som lillklocka intill dess en kraftig spricka i godset konstaterades 1933. Klockan hängdes upp på sin nuvarande plats i tornet, i norra dörrnischen, på 1940-talet.

I sin dagbok meddelar Carl v. Linné den 14 juli 1741 runtexten på gravstenen G 182. Denna jämte de först 1863 av P. A. Säve observerade G 181 och G 183 låg ännu 1905 kvar på kyrkogården. Sedan 1907 tillhör alla tre Statens Historiska Museum (inv.nr 13.127).

181. Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 37

Litteratur: F 209. P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 208 f., 1864 (ATA), s. 301, Gotländska samlingar III (hs R 623: 3 i UUB), s. 417 f., samlingen S 170 II (konvolut 59) i UUB, Teckningar af svenska fornminnen (hs F m 26 i Kungl. Bibl.), bl. 6–8; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 25.12.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 627), 7.2.1866 (ibid. s. 653), 1.5.1866 (ibid. s. 659); G. Stephens, ONRM 2 (1867–68), s. 777 f.; H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), s. 46 och passim, Runinskrifter undersökta år 1902 (ATA), nr 16; A. Bugge, Vikingerne (1904), s. 233; Kyrkostämmoprotokoll 16.5.1905 (avskr. i ATA); Statens Historiska Museum, Tillväxten under år 1907 (i Fornvännen 1907), s. 246; SHM inventariefilaga 13.127; H. Jungner, Den gotländska runbildstenen från Sanda (i Fornvännen 1930, s. 65 f.); K. Reichardt, Runenkunde [1936], s. 120; Th. Palm i Svenska folket genom tiderna I (1938), bildtexter s. 294 och mot s. 312; S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine I (1941), s. 58, 75–82, 87 f., 90, 123, 2 (1942), s. 107–109, Forngutniska altaren (i K. Hum. Vet.-Samf. i Uppsala Årsbok 1960–1962, tr. 1964), s. 76, 90 f. och passim; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 154.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning i Reseber. 1863 (foto i ATA), teckningar i R 623: 3, s. 417, i S 170 II, i F m 26, bl. 6, i C. Säve, Runologiska anteckningar 15 a (ATA); Stephens a. a. (efter P. A. Säve; återgiven i Jungner a. a. fig. 16); Pipping, 2 foton 1902 (ATA); E. Sörling, odat. foto (ATA, återgivet i Fornvännen 1907, s. 248, Jungner a. a. fig. 15, Lindqvist a. a. 1, fig. 171); O. Sörling, odat. teckning (foto i ATA; återgiven i Jungner a. a. fig. 17, Lindqvist a. a. 2, fig. 480); H. Faith-Ell, foto 1933 (ATA; återgivet i Reichardt a. a. Abb. 36, Palm a. a. mot s. 312, Lindqvist a. a. 1, fig. 177, a. a. 1964, fig. 25).

Fig. 39. G 181. Sanda kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

Bildsten med runinskrift. Förvaras i Statens Historiska Museum under inv.nr 13.127: 2.

Enligt uppgift av P. A. Säve påträffades stenen 1863 »å Sanda kyrkogård på Gotland omkr. 2 alnar under marken, en 40 aln. i söder framför högkyrkan, der liggande bland en mängd grofva mur-stenar af en gammal byggnad, omkring 10 aln. i fyrkant». Nu finns ingenting kvar av byggnaden ovan jord, och dess ändamål har inte klarlagts, de små dimensionerna talar emot kastal. Med stöd av fyndet av en till formatet ännu mindre fyrkantsbyggnad vid Hemse kyrka har Sune Lindqvist i Sandabyggnaden velat se resterna av en klockstapel invid den första stenkyrkan (från 1000-talet), se härom Lindqvist, Forngutniska altaren (1964), s. 90.

Säves besök i Sanda ägde rum den 4 och 5 november 1863, då han förstnämnda dag »så godt sig göra lät aftecknat denne märkvärdige Bildsten» och genast underrättade sin bror Carl om fyndet. Fig. 39. I orten föll stenen i glömska men återfanns av Hugo Pipping i oktober 1900 uppställd mot kyrkogårdsmuren övertvärt av lavar. Då Pipping i augusti 1902 återvände till Sanda för en ingående granskning av stenen, stod den fortfarande »rest mot kyrkogårdsmuren». Pipping tillägger dock: »Flyttades och restes mot södra kyrkväggen.»

Om överlåtelsen av denna sten och ytterligare tre (G 182 och 183 samt en bildsten av äldre typ utan runor) till Statens Historiska Museum handlar § 2 i kyrkostämmoprotokollet den 16.5.1905: »Från Doktor Emil Ekhoft i Stockholm hade för längesedan till ordföranden ankommit en skrivelse, som nu i utdrag upplästes för stämman enligt följande: 'Underhandlingar fördes med framlidne prosten [A. P. R.] Uddin angående inköp för Statens Historiska Museum af fyra ornerade stenar från Sanda. De fyra stenarna äro: en ornerad grafsten med årtalet 1229 [G 182], en sten med runinskrift [G 183], en bildsten med runor [G 181] samt öfre delen af en bildsten med en ornerad cirkel inhuggen på ena sidan. Alla stenarna äro liggande å Sanda kyrkogård. Akademiens erbjudande, hvilket prosten Uddin för sin del biträdde, var att för stenarna gifva 100 kronor.' Efter en stunds diskussion beslöt stämman enhälligt antaga Akademiens erbjudande af 100 kronor för de nämnda stenarna.» De tillfördes samlingarna 1907. Här granskades G 181 av O. v. Friesen 1934.

Grå kalksten. Total höjd 1,64 m, bredd vid orneringens underkant 90 cm. Det ornerade fältets höjd 62 cm. Tjockleken är ca 15 cm. Framsidans övre parti är skickligt reliefhugget mot nedbottnad bakgrund.

Ett par bildscener omramas av flätornament och krönes av ett bågformigt skriftband med synnerligen välformade, ristade, 5 cm höga runor. Runorna är djupare huggna än stenens övriga ristade detaljer. Bildscenerna, den övre ett hus eller rum med tre människofigurer, den nedre med tre människor i procession, har givits olika uttolkningar, alla med anknytning till hedniska riter och föreställningar: överst Valhall (Jungner, Reichardt), Sigurdssagans Svanhild, Odin och Jormunrek (A. Bugge), vapengåva? (Lindqvist), nederst begravningsceremoni (Jungner), jordbruksrit? (Lindqvist). Stenens nederdel och baksida är rå.

Inskrift:

: ropuisl : aug : farborn : auk : kunborn :
 5 10 15 20 25

»Rodvisl och Farbjörn och Gunnbjörn.»

Till läsningen: Alla runorna är säkra, även 10 **g** med djup, borrad punkt mellan huvudstav och bistav. Runorna **a**, **n**, och **o** har dubbelsidiga bistavar, **r** har öppen bistav, **s** normalform. I runorna **u** och **b** är bistaven ansatt ett litet stycke nedanför huvudstavens topp. Några av runorna har bistavarnas ändar punktformigt avslutade: 2 **o**, 12 **a** (övre ändan), 23 **n**, 25 **o** och 27 **n**. 20 **k** är ej stungen. I r. 22–23 sammanfaller nedre delen av **u**-bistaven med huvudstaven i **n**; **n** förefaller insatt som korrektur.

Både Säves och Pippings läsningar överensstämmer med ovanstående; likaså v. Friesens, utom att denne förbisett stingingen av den första **k**-runan (10).

Inskriften består av tre samordnade mansnamn. *Rodvisl* har synbarligen varit tämligen sällsynt. Det förekommer med ytterligare tre runbelägg på Gotland, G 134 Sjonhems k:a, Pilgårdsstenen i Boge sn samt en putsristning (från tiden efter 1200) i Hablingbo k:a (Svärdström i Fornvännen 1971, s. 202), i övrigt bara i ett medeltida uppländskt belägg (SD 3, s. 96). Förleden *Rod-* är annars vanlig på Gotland (se G 1). *Farbiörn* är även det sällsynt, men känt från två runstenar på fastlandet, Sö 270 och U 720, se Sö 270, samt i några få senmedeltida belägg. *Gunnbiörn* däremot är ganska vanligt med inte mindre än tio svenska runbelägg (Sö 278, nyfynd i Tyresö sn, U 61, 586, 763, 764, 950, 971, Vg 196, Öl 43), se vidare Sö 278, dessutom åtskilliga medeltida. Namnens böjningsform kan formellt vara både nom. och ack., vi vet nämligen inte om andra delar av monumentet, en kista, har burit inskrift eller ej.

Sune Lindqvist sammanställer i a. a. 1964 Sandahällen med andra liknande kiststenar (han anför 29 stycken) med och utan runinskrift (med runor: G 57 Hemse annexhemman, G 114 Ardre k:a, G 141 Unsarve, Halla sn), om vilka han väckt tanken, att de ursprungligen inte har varit gravstenar i egentlig mening – som de vanligen uppfattats – utan ingått i offeraltaren, brukade för matoffer på eller invid de avlidnas gravar eller minnesvårdar. Alla de runristade kiststenarna innehåller namn på hugfästa gotlänningar. Ardrekistan har den inledande texten »Liknats söner [läto] göra ett gott minnesmärke efter (... **arua** : **merki** : **kut** : **ebtir**) Ailkn, en god kvinna, moder [till Aivat och Ottar] och Gairvat och Liknvi», fortsättningen är en stympad Gudsvädjan; suppleringen är gjord med hjälp av minnesstenen efter Liknat, G 113 Ardre k:a, med en helt konventionell inskrift: »Ottar och Gairvat och Aivat, de satte stenen efter (**setu** + **stain** + **ebtir**) Liknat, sin fader. Radjalv och Gairniaut, de gjorde en god minnesvård efter (**karpu** + **merki** + **kup** + **ubtir**) en rask man. Likraiv ristade runorna.» G 57 Hemse och G 141 Unsarve är fragmentariska och ger endast enstaka personnamn, i G 141 åtföljt av ett ortnamn. Runinskrifterna avslöjar alltså inte stenarnas eller kistornas funktion annat än som minnesvårdar. Lindqvists arkeologiska aspekt har dock åtskilligt som talar för sig.

Sandastenen tillhör tidsmässigt 1000-talet enligt Lindqvist; enligt Pipping och Jungner mitten av århundradet, dvs. den har ungefärligen samma ålder som Ardrekistan (G 114) och runstenarna från Hogrän (G 203) och Sjonhem (G 134–136).

Sanda kyrka

Om en bildsten, 2,55 m hög och vid basen 1,30 m bred, som står lutad mot sakristians östra mur, yttrar Sune Lindqvist (Gotlands Bildsteine 2, 1942, s. 109): »Vermutlich enthielt die Randborte eine Runeninschrift», medan P. A. Säve om samma sten antecknat (Reseberättelse 1863, s. 208 f.): »utan all vidare ornering eller inskrift». Vid granskning av stenen 1975 kunde ingen ristning med säkerhet urskiljas, på några ställen, 2 cm innanför kanten möjligen spår av en yttre bårdlinje.

182. Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 38

Litteratur: L 1746, S 100, F 207. C. Linnæus, Iter Gotlandicum (hs i Linnean Soc., London), s. 405, Öländska och Gothländska resa 1741 (1745), s. 290; G. Wallin, Analecta Gothlandica I (dep. i Kungl. Bibl.), s. 641, 731; N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare I (1822), s. 29; J. H. Schröder, Runographia Gothlandiæ (1835, diss. Ups., J. N. Cramér), s. 4; P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 204 f., Reseberättelse 1864 (ATA), s. 301, Gotländska samlingar III (hs R 623: 3 i UUB), s. 421 f., samlingen S 170 II (konvolut 59) i UUB; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 25.12.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 627); H. Pipping, Runinskrifter undersökta år 1902 (ATA), nr 15; Kyrkostämmoprotokoll 16.5.1905 § 2 (avskr. i ATA); Statens Historiska Museum, Tillväxten 1907 (i Fornvännen 1907), s. 246; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 134 f., 185; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 154.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i Reseberättelse 1863, s. 204, R 623: 3, s. 421, S 170 II; H. Pipping, 3 foton 1902 (ATA); H. Faith-Ell foto (toppstycket) 1925 (ATA).

Två delar av en gravsten med runinskrift. Förvaras sedan 1907 i Statens Historiska Museum, inv.nr 13.127: 3.

Det äldsta meddelandet om gravstenen är Linnés av den 14 juli 1741: »På Sanda kyrkiogård låg en Runsten på hwilken lästes [uppteckning]», fig. 40. De två uppteckningarna i G. Wallins Analecta är båda avskrifter av Linnés, den på s. 641 överlämnad av Linné själv till Wallin. Fig. 41. Stenen låg alltså då ute på kyrkogården. Av Linnés uppteckning att döma var den ännu hel, dvs. i ett stycke, men tydligen skadad utefter högra sidans nedre hälft. Större delen av det textparti som funnits här saknas nämligen redan i Linnés uppteckning, liksom fallet är med den svårt skadade texten utmed fotändan. Stenen har inte beaktats av C. G. Hilffeling, ej heller av N. J. Ekdahl och icke av J. H. Wallman. Och den omnämnes endast i förbigående i ett par tidiga 1800-talsarbeten, N. H. Sjöborgs Samlingar för Nordens fornälskare I (1822), s. 29, samt en av gotlänningen J. N. Cramér försvarad dissertation 1835, men ingen av författarna torde ha varit på platsen. Detsamma gäller givetvis J. G. Liljegren (L 1746: »Sanda kyrkogård»), som hänvisar till den tryckta utgåvan av Linnés resa. När Carl Säve 1859 ger ut Gutniska Urkunder, anger han stenen (S 100) »icke återfunnen». Förklaringen till det negativa resultatet av efterforskningen ger P. A. Säve (R 623: 3, s. 421): »... i tvenne stycken, illa skadad (sednast hos Majoren o. Riddaren O. af Klint vid Bäckstäde, dit den nyl. var släpad och afrundad till trappsten), nu (1863 [den 5 november]) liggande lös på Sanda kyrkogård.» Bäckstäde ligger 1 km ONO om kyrkan. Det var troligen i samband med denna sekundära användning av hällen, som den blivit sönderslagen och förlorat ett mellanparti, förutom att den blivit »afrundad» i huvudändans hörn. 1902 antecknar H. Pipping: »Flyttades från kyrkogårdsmuren till materialbodsväggen». Där uppställdes delarna vid sidan av G 183. 1907 införlivades de tre runmonumenten G 181–183 med Statens Historiska Museums samlingar (inv.nr 13.127: 2–4). Se härom G 181. O. v. Friesens granskning 1934 skedde alltså i museet.

Kalksten. Av stenen återstår två större stycken, huvudändan och fotändan, medan ett mindre mellanstycke har gått förlorat. Den är också kantskadad, särskilt i hörnen och utefter högra långsidan och fotändan. Stenytan är gropig och trampsliten. Övre delen är 0,71 m lång, 1,03 m bred, nedre delens största längd är 1,10 m, bredden 0,96 m, tjockleken ca 18 cm. Formen har varit rektangulär med måtten 1,90×1,03 m. Underkanten är hålkälad för inpassning i en kista. Runinskriften har löpt mellan dubbla